

Schrijven zonder pen

H. Schweitzer

Ik kan al fietsen

Als kinderen de fijne motoriek goed onder de knie hebben leidt dat tot een beter handschrift. Schrijven moet goed worden aangeleerd en vooral niet te jong. De meeste kinderen beschikken pas op zevenjarige leeftijd over de basisvoorwaarden voor de ontwikkeling van een goede en ontspannen schrijfmotoriek. Al heel jong zetten kinderen met potlood of pen krabbels op papier of op iets anders. Een kind van anderhalf brengt menig ouder tot wanhoop door met een toevallig opgepakte stift in zijn knuistje grote zigzaglijnen op het behang te zetten. De opmerking 'Kijk hij begint te schrijven...!' zal in veel gevallen dan ook niet gemaakt worden, maar niets is minder waar. Kinderen imiteren hun omgeving en zo zal het een kind al snel duidelijk worden dat je op papier of in pappa's agenda behoort te schrijven.

ONTWIKKELING

Iets oudere kinderen pakken het potlood al bij de punt vast met behulp van alle vingers. Stippen of lijnen, krom of recht hebben tot nu toe geen enkele betekenis, al zal iedere peuter denken dat dit wel zo is. Voor jonge kinderen ontstaan krabbels en tekenvormen uit iets wat hen in hun belevingswereld aanspreekt. Het schrijft/tekenmateriaal wordt gaandeweg steeds beter vastgehouden en de eerste draaiende bewegingen worden gemaakt. Er ontstaat

Als kinderen de fijne motoriek goed onder de knie hebben leidt dat tot een beter handschrift.

Ik kan al...

Amber's eerste schooldag zit erop. Vol trots toont ze haar agenda, zoals ze het zelf noemt.

"Kijk pap, ik kan IK schrijven."

Ze gaat naast me op de bank zitten en haalt haar schoolspulletjes uit haar tas. "Had je geen tijd om je mueslireep op te eten?", vraag ik terwijl ik in haar tas kijk. "Nee, want we moesten werken!" Met een diepe zucht pakt ze een stift en schrijft met grote letters IK in haar agenda.

langzamerhand iets van een voorstelling. Er komt steeds meer souplesse in de hand en de vingers gaan steeds meer meewerken. Al tekenend ontstaan de eerste vormen, die onder invloed van op- en aanmerkingen door volwassenen al snel symbolen worden. Een rondje is een mens, een hoofd, en twee rondjes later de OO van BOOM. Een eerste kennismaking met het maken van letters is ontstaan. Buiten de leeftijd van nul tot zeven jaar kent geen enkele periode in het mensenleven een dergelijke ontwikkeling op alle gebieden.

*ik kan al schrijven
amber*

Bewegingsontwikkeling is dan ook de basis, waarop verschillende andere processen zich kunnen voltrekken. Ontwikkeling als een duidelijk waarneembare gedragsverandering.

Bijvoorbeeld:

- Ik kan al lopen / fietsen (motorisch)
- Ik kan al lezen / schrijven (cognitief)
- Ik kan al (samen)spelen (sociaal-emotioneel)
- Ik kan alles al (zelfvertrouwen, competentie)

BEWEGINGSOPVOEDING

Bij het jonge kind staat de ontwikkeling van de motoriek in direct verband met de ontwikkeling van gebieden zoals waarneming, begripvorming en sociaal-emotionele ontwikkeling. Bewegingsopvoeding is al daarom van het grootste belang voor de verdere vorming en ontwikkeling van het kind.

'Eerst bewegen dan schrijven' is mijn motto. Vanuit een veelzijdige praktijkachtergrond als bewegingsspecialist binnen basis- en speciaal onderwijs en in mijn praktijk voor (schrijf-)motorische remedial teaching heb ik de methode 'Schrijven zonder pen' ontwikkeld.

In mijn jarenlange werk met kinderen met motorische problemen groeide het inzicht dat de motorische ontwikkeling van jonge kinderen meer aandacht verdient. Binnen mijn praktijk constateerde ik bovendien dat veel kinderen tegenwoordig veel alardiger schrijven dan nodig is. Duidelijk werd dat vaardigheden zich niet bij alle kinderen vanzelf ontwikkelen. Ondanks het gegeven dat ieder kind zich vanuit zijn beginsituatie, ontwikkelingsniveau en tempo ontwikkelt, kunnen we constateren dat met steeds meer technologie om ons heen kinderen steeds minder hun hersenen leren gebruiken. Kinderen die van jongaf aan hoofdzakelijk televisie kijken, leren nauwelijks met blokken spelen.

Dit is dan ook één van de redenen dat een groot aantal kinderen in de leeftijd van vijf tot zeven jaar problemen ondervindt bij het aanleren van een leesbaar en ontspannen handschrift.

ONRIJPE MOTORIEK

De schrijfproblemen waarmee de basisscholen te maken krijgen, zijn vaak het gevolg van een onrijpe motoriek. Vanuit het oogpunt van de motoriek komt het schrijfonderwijs daarom voor veel kinderen te vroeg. Deze problemen ontstaan, doordat kinderen in de eerste jaren van de basisschool te weinig planmatige en systematische motorische oefening op hun niveau krijgen aangereikt. De meeste schrijfmethoden houden met name in hun oefenstof voor de groepen twee en drie onvoldoende rekening met het motorisch ontwikkelingsniveau van de kinderen en stellen te hoge eisen aan het motorisch functioneren van de kinderen.

IK KAN NIET...

Juf Vera van groep vier loopt door het lokaal. Ze geeft een schrijflles en de kinderen zijn misstrijl. Alleen het geschuif van de stoeltjes en het gezucht van de kinderen is hoorbaar.

Juf loopt langs de groepjes en leest langzaam de volgende regel voor.

"Schrijf op", zegt ze: "Ik kan..."

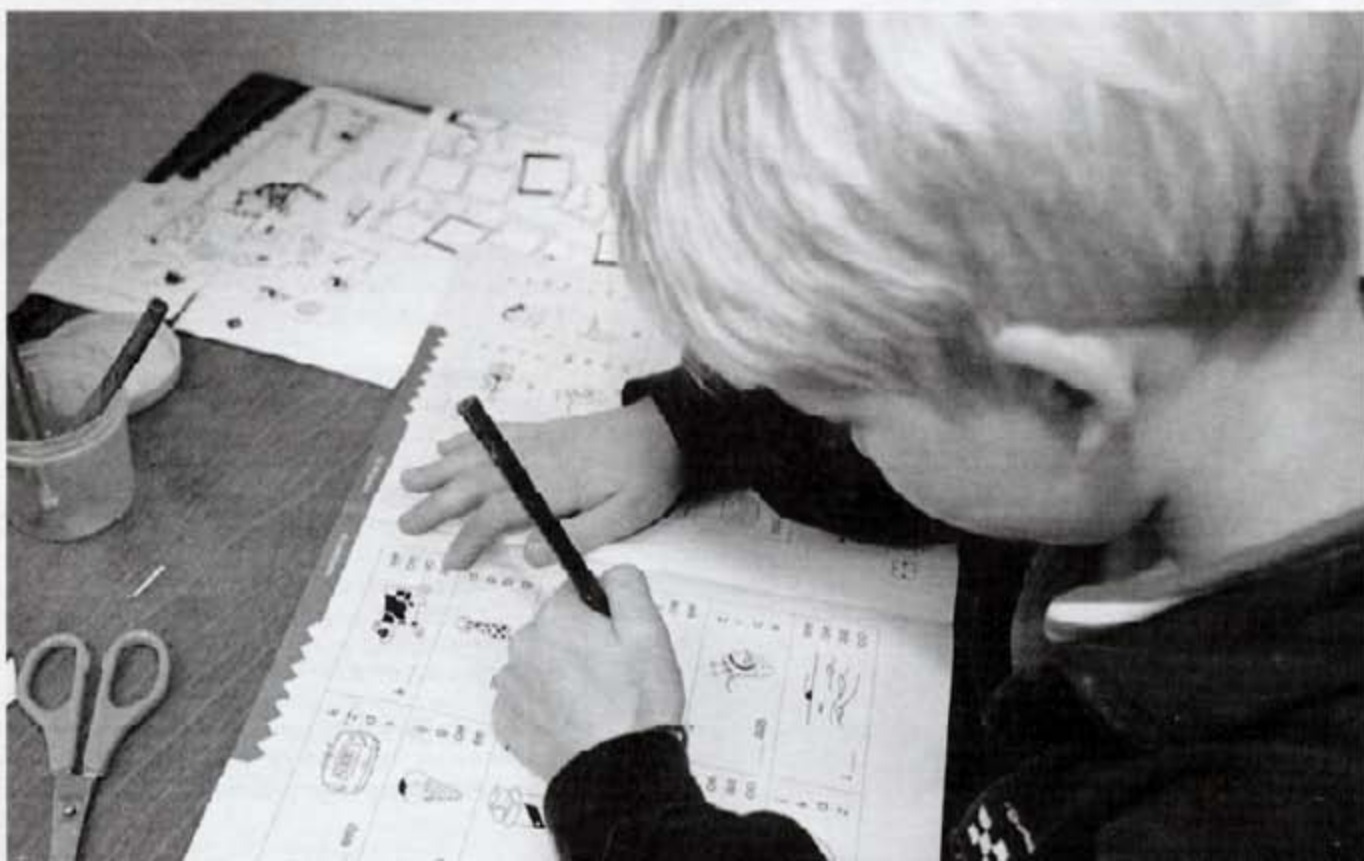
Bij Bart kijkt ze stiekem over zijn schouder. Met de punt van de tong uit zijn mond en totaal verkrampd tracht hij iets op papier te zetten. Bart schrijft met een potlood, dat hij onbeholpen vasthoudt. Zijn andere hand beweegt mee en schuift over het papier. Met ingehouden adem probeert hij tussen de lijnen te blijven.

"Probeer dat potlood goed vast te houden, Bart", zegt juf Vera. "Ontspan je!"

Het bovenstaande voorbeeld is voor veel leerkrachten wellicht herkenbaar uit de dagelijkse schoolpraktijk.

Bewegingsopvoeding is van het grootste belang voor de verdere vorming en ontwikkeling van het kind.

De schrijfproblemen waarmee de basisscholen te maken krijgen, zijn vaak het gevolg van een onrijpe motoriek.

*Jonge kinderen
moeten zoveel
mogelijk
bewegingservaringen
opdoen.*

PROBLEMEN

In de loop van hun ontwikkeling kunnen zich bij kinderen allerlei problemen voordoen, veroorzaakt door aandoeningen en stoornissen van de fijne motoriek, maar ook door geringe aanleg en een gebrek aan oefening van de fijne motoriek.

Wanneer er in het totale ontwikkelingsproces van het kind iets niet goed gaat, met name in de ontwikkeling van de fijne motoriek, heeft dat direct effect op het (leren) schrijven.

We signaleren:

- een minder goede ontwikkeling van de ruimtelijke oriëntatie
- een minder goede ontwikkeling van de oog-handcoördinatie
- een minder goede ontwikkeling van het evenwicht
- vertraging in de algemene motorische ontwikkeling
- moeite met de concentratie
- moeite met stilzitten

KNIKKEREN

In de pauze vinden we Bart terug op het schoolplein. Bart en Valentijn knikkeren met elkaar. Bart knikkert door met zijn hele hand een ongecontroleerde duw tegen de knikker te geven. Hij mikt nauwelijks en het lukt hem niet met een gebogen wijsvinger de knikker in het potje te krijgen zoals de meeste kinderen. Terwijl Valentijn knikker voor knikker Barts verzameling veroverd, wordt Barts hoofd roder en roder. Uiteindelijk rest Bart nog maar één ding.

*Schrijven is een
ingewikkeld proces.*

Hij schopt tegen de knikker en loopt weg. Barts reactie laat zijn machteloosheid zien en onderstreept dat hij evengoed wil zijn als zijn leeftijdgenootje. Een motorisch zwak kind dat veel frustraties meemaakt, ontwikkelt een afweerschuiving om zich te handhaven en zal zijn emoties of uiten, of onderdrukken.

Tijdens het schrijven krijgt het kind een gespannen lichaamshouding, verkrampd daardoor in zijn bewegingen en krijgt een verkrampd handschrift.

INGEWIKKELD PROCES

Schrijven is een ingewikkeld proces, waarbij je tegelijkertijd moet stilzitten en bewegen. Om ontspannen en leesbaar te kunnen schrijven moeten kinderen beschikken over:

1. een goede ontwikkeling van de fijne motoriek; nodig voor het correct vasthouden van potlood of (vul)pen,
2. een goede oogmotoriek; nodig voor het snel aftasten van de regels,
3. goede oog-handcoördinatie; nodig om de hand te controleren en te sturen,
4. gevoel voor maat en ritme; schrijven is een ritmisch proces.

Samenvattend kunnen we zeggen dat leren schrijven een vorm van bewegingsonderwijs is. Onderwijs in schrijven zou voor een groot deel gebaseerd moeten zijn op hulp bij het bewegen, dus op oefening van de fijne motoriek. Voor Bart en veel andere kinderen zou schrijven een stuk gemakkelijker gaan als ze er

motorisch ook werkelijk aan toe zouden zijn. Het is dan ook verstandiger om een kind niet te snel te laten schrijven. Liever eerst de fijne motoriek beter te ontwikkelen met spelletjes en oefeningen die een kind wel kan doen, dan meteen te confronteren met krampachtig schrijven, wat steeds niet lukt. Met een gefrustreerd kind komt het misschien nooit meer goed.

GEËN STEREOBORD

"Ik wilde zo graag een stempeltje, maar ik kon niet mooi schrijven! Ik was de jongste van de klas, een zogenaamde vroege leerling. Verder was ik enorm onhandig: ik liet alles uit mijn handen vallen, viel van stoelen af of buitelde van de trap. Er was waarschijnlijk iets mis met mijn motoriek. Voor spellen had ik tieners, maar ik schreef heel priegelig. Mooi schrijven lukte maar niet. En ik wilde ook graag zo'n stempeltje dat je van de juf kreeg als je mooi had geschreven. Na drie stempeltjes kreeg je een plaatje. En ale je drie plaatjes had, mocht je met rode inkt schrijven. Ik heb er een heel jaar over gedaan om niet rood te mogen schrijven. En toen, in mijn enthousiasme, liet ik het inktflesje vallen. Ik zou graag iets over mijn lagere schoolperiode vertellen, maar het was geen fijne tijd.

Fragment uit een interview met Yvonne Kroonenberg (schrijfster en columnist).

OEFENPROGRAMMA

Schrijven zonder pen is een ideeënboek dat een oefenprogramma biedt ter voorkoming van deze problemen. Het is een ontwikkelingsprogramma voor verbetering van de schrijfmotoriek ten behoeve van de onderbouw van de basisschool. Het programma concentreert zich nadrukkelijk op de ontwikkeling van de fijne motoriek en de voor schrijfvaardigheid eerste basisvoorwaarden in de fijne motoriek als:

- evenwicht
- motoriek van de bovenarm
- motoriek van de onderarm
- symmetrie
- dissociatie
- oog-handcoördinatie
- handigheid

Schrijven zonder pen staat vol met leuke bewegingsoefeningen en spelletjes die leren schrijven een stuk gemakkelijker maken. In het programma vormen de 'Kijk maar, ik kan al...'-oefeningen het basismateriaal.

Naast *Schrijven zonder pen* is er *Kwinto*, spannend en stimulerend speelleermateriaal, speciaal ontwikkeld om de motorische vaardigheid te vergroten. Er wordt een beroep gedaan op het zowel twee- als eenhandig kunnen tekenen van patronen en het ruimtelijk inzicht wordt geoefend. Er zijn een *Kwinto Motokist* en een *Kwinto Stereobord*.

Spelen met de *Kwinto Motokist* oefent de:

1. oog-handcoördinatie
2. de motoriek in hand en vingers
3. de ontwikkeling van voorkeurshand naar schrijfhand
4. de ontspannen schrijfbeweging
5. de concentratie

Tekenen met het *Kwinto Stereobord* oefent de:

1. oog-handcoördinatie
2. ontspannen schrijfbeweging
3. natuurlijke overgang van grote naar kleinere bewegingen
4. motoriek van hand en vingers
5. ruimtelijke oriëntatie
6. visuele waarneming
7. natuurlijke werkhouding
8. concentratie

De drie uitgaven bieden samen een basisprogramma voor groep 1, 2, 3 en 4. Bovendien zijn ze uitstekend remedierend inzetbaar in alle groepen en in het speciaal onderwijs.

Leren schrijven is een vorm van bewegingsonderwijs.

BEWEGINGSERVARINGEN

Jonge kinderen hebben ruimte nodig om zich te kunnen ontwikkelen en zich soepel en ontspannen te kunnen bewegen. Te snel van jonge kinderen verwachten dat ze tussen de lijntjes kunnen schrijven, is vragen om moeilijkheden. Men moet aangeboden worden wat bij hen past, zoals grote vellen papier waarop vrij grote bewegingstekeningen gemaakt kunnen worden met vingerverf, stiften of krijt. Jonge kinderen moeten zoveel mogelijk bewegingservaringen opdoen om de overgang van groot tekenen naar klein schrijven zo gemakkelijk mogelijk te maken.

Door middel van eenvoudige bewegingsspelletjes leert het kind al spelend fijnmotorische vaardigheden, die van belang zijn voor de ontwikkeling van de schrijffunctie. Bijvoorbeeld een doosje met lubusjes plus een aantal afbeeldingen van bouwwerkjes, deze moeten nagebouwd worden! Een leuk spelletje, dat een behoorlijke fijne motoriek vereist. Als het spelletje ook nog eens afgelopen moet zijn als de zandloper 'stop' zegt, wordt het extra spannend!

TOT SLOT

De oefeningen komen tegemoet aan een grote behoefte bij leerkrachten om op een gerichte en verantwoorde manier bewegingsvaardigheden voor de fijne motoriek aan kinderen aan te bieden. De kinderen krijgen de oefeningen in de kring, in de speelzaal of tijdens de les bewegingsonderwijs aangeboden als de 'Kijk maar, ik kan al...' oefening van de week. Het enthousiasme dat aan een 'Kijk maar, ik kan al...' uitroep ten grondslag ligt, vormt de basis van de oefeningen. Er is geen verplichting om de oefeningen wel of niet te beheersen. Bij het uitvoeren van de oefeningen staat het plezier eveneens voorop.

Het kind neemt het initiatief om de oefening te laten zien. Uitgangspunt is dat kinderen leren ontdekken wat ze kunnen.

Schrijven zonder pen:

- wijst kinderen de weg naar een soepel en ontspannen handschrift,
- biedt een kijk op de ontwikkeling van de fijne motoriek als voorbereiding op het schrijven,
- sluit aan bij de motorische ontwikkeling van kinderen in de onderbouw van de basisschool,
- geeft aanwijzingen voor het omgaan met ontwikkelingsverschillen bij kinderen,
- biedt zowel preventieve als remediërende oefenstof voor kinderen in de basisschool,
- presenteert uniek spellectumateriaal voor in de groep.

LITERATUUR

Bervoets, M., L. Moorthamers-Robin 1980. *Bewegingsopvoeding in de praktijk van de kleuterklas*. Antwerpen/Amsterdam: Standaard.

Diem, L., B. Boetes (red.) 1988. *Op de eerste jaren komt het aan*. Het belang van bewegen voor de ontwikkeling van kinderen. Nijkerk: Intro.

Engen, A. van 1994. *Schrijven als oefenvak*. Vries: Van Engen b.v.

Nouws, L. 1985. *Van kleuterkrabbel tot schrijftaal*. Tilburg: Zwijssen.

Smits-Engelsman, B.C.M. 1991. Motoriek en schrijven. In: *Ned. Tijdschrift voor Fysiotherapie nr. 10*.

Vallaey, M., G. Vandroemme 1997. *Psychomotoriek bij kinderen*. Leuven/Amersfoort: Acco.

Henk Schweitzer, de auteur van 'Schrijven zonder pen', is gespecialiseerd in schrijfmotorische remedial teaching en heeft veel onderzoek gedaan naar schrijfmotoriek. Hij is werkzaam in het speciaal onderwijs en docent schrijven aan de PABO in Haarlem.

Red.: Het Kwinto Stercobord en de Kwinto Motokist worden uitgegeven door: Nienhuis Educatief te Zelhem.

Het 'Schrijven zonder pen'-ideeënboek wordt uitgegeven door: Uitgeverij Bekadidact te Baarn.

